

ביקורת ספרים

משה אזר

Aharon Dolgoposky, *Nostratic Dictionary*, McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge, Cambridge, UK 2008.¹

URI: <http://www.dspace.cam.ac.uk/handle/1810/196512>

אחד ההישגים הבלשניים הכבירים ביותר היה והנו ללא ספק שחזור המוצא המשותף של משפחת השפות ההודו-אירופיות. מפעל היסטורי השוואתי זה הוא פרי החקירה השיטתית של המערכות הפונו-סמנטיות בשפות הנחקרות, כלומר חקירת מילים, מורפמות ונטיות דקדוקיות בעלות צליל ומשמעות דומים בשפות השונות. ההיפותזה ההודו-אירופית טוענת ששפות בעלות דמיון שיטתי כזה חייבות היו לצמוח משפת אם (פרוטו-לשון) אחת בזמן ובמקום כלשהם, והן נטו לכיוונים שונים מסיבות גיאוגרפיות ומחלופי הזמן. משפחת השפות ששימשה דוגמה ומופת להיפותזה ההודו-אירופית ולדרכי החקירה הייתה משפחת השפות הרומאניות שהתפצלו מהלטינית.

ההנחה הבסיסית היא שהשפות אינן מתפתחות באופן אקראי, אלא בהתאם לחוקים מסוימים. חשיפת החוקים האלה מאפשרת באופן תיאורטי להתחקות אחר התהליך האבולוציוני של השפות ולשחזר את שורשי הלשון. הבלשנות ההיסטורית המשווה הצליחה לשחזר לפחות חלק משפת האם שממנה התגלגלו כל השפות ההודו-אירופיות (פרוטו-הודו-אירופית). שפות אם זו הוגדרה גם מבחינת המקום והזמן על בסיס מילים המצינות אובייקטים ומושגים שהיו מוכרים לדובריה לפני התפצלותה לשפות השונות, שהרי רק מילות יסוד אלה יכלו לקבל בוודאות את צורתן הלשונית על פי חוקי האבולוציה של שפת האם, ולא בהשפעת לשון זרה. הצלחתה של ההיפותזה ההודו-אירופית נתנה דחיפה גדולה לחקר שפות אחרות ולבניית משפחות לשון בדומה למשפחה ההודו-אירופית, וביניהן גם משפחת השפות השמיות.

מבחינת ההיגיון המונח ביסוד השיטה ההיסטורית המשווה, אין כל מגיעה שלא לחקור את הקשרים האפשריים בין משפחות הלשון והשונות, ואולי אפילו להגיע באחד הימים לשפת האם של האנושות כולה. הוראשון שהעלה את האפשרות שיש קשר בין משפחות לשון היה הבלשן הדני Holger Pedersen, שאף טבע את המונח הגרמני *Nostratisch*, שתורגם לאנגלית *Nostratian*, אך הוא לא התקבל, ובמקומו נוהג *Nostratic*. פדרסן (1931, עמ' 338) הגדיר את הנוסטרטית:

¹ אפשר להשיג את המילון מודפס בארבעה כרכים בכריכה קשה בהזמנה אצל McDonald Institute Production Office.

ביקורת ספרים

As a comprehensive designation for the families of languages which are related to Indo-European, we may employ the expression *Nostratian languages* (from Latin *nostrās* "our countryman").

הוא ראה קרבה ברורה בין הענף ההודו-אירופי והפנו-אוגרית ושפת Samoyed, והבחין בדמיון שבין מילים וצורות לשון בטורקית, מונגולית, מנצ'ו, Yukaghir ואסקימואית. הוא גם העלה את האפשרות שההודו-אירופית קשורה לענף השמי, ואם כן, גם לענף החמי ואולי גם לבאסקית. משפחות לשון אלה אינן לדעתו סוף פסוק של קשרי הלשוניות, ויש עקרונות אפשרות להרחיב עוד ועוד ענפים ולהכלילן במשפחה הנוסטרטית, הכול תלוי בחומרים הממשיים שייאספו ויאפשרו מתאר מתקבל על הדעת.

ההיפותזה הנוסטרטית של פדרסן לא זכתה לתשומת לב רבה במערב, אך החלה לפרוח בברית המועצות בשנות השישים של המאה העשרה בהנהגתם של Ilich-Svitych (1989; 1990), של אהרן דולגופולסקי ואחרים. על פי האסכולה הזאת המשפחה הנוסטרטית היא משפחה של משפחות לשון, והיא קדמה להודו-אירופית ולכל משפחה אחרת הכלולה בה. אם קהילת הבלשנים ההיסטוריים המשווים תקבל את המשפחה הנוסטרטית כפי שקיבלה את משפחות הלשון הכלולות בה, תהיה לכך חשיבות עצומה להמשך התפתחותה של הבלשנות ההיסטורית המשווה ולמחקר ההיסטורי והפרה-היסטורי של האנושות. מסיבה זו זכתה ההיפותזה הנוסטרטית להתעניינות רבה דווקא מצד ארכיאולוגים פרה-היסטוריים, כמו גם מצד גנטיקאים מולקולאריים, שאף הם מתעניינים בהיסטוריה של אוכלוסיות קדומות ובנודדים שלהן. אין פלא אפוא שמכון מחקר ארכיאולוגי הוא המרכז את עיקר הפעילות הקשורה במחקר הנוסטרטית, והוא גם המוציא לאור של "המילון הנוסטרטית".

על מעמדו של פרופ' אהרן דולגופולסקי במחקר הנוסטרטית אפשר ללמוד מהנאמר בהקדמה למילון ובפתיחה לתקציר שלו: "Aharon Dolgopolsky is today the leading authority on the Nostratic macrofamily." דולגופולסקי חיבר את "המילון הנוסטרטית" בעקבות סימפוזיום (ראו Renfrew & Nettle 1999) שהתקיים במכון מק-דונלד בקיימברידג' לכבוד דולגופולסקי ולרגל הופעת ספרו (1998), הדן בנוסטרטית ובפליאונטולוגיה הלשונית, ויצא לאור באותו מכון עצמו. בספר הזה דולגופולסקי מקשר בין משפחות הלשון האלה: הודו-אירופית, שמית-חמית (אפרו-אסיאתית), קרטוליאנית (Kartvelian), אוראלית, אלתיאית, דראווידיאנית (Dravidian) (1998, עמ' 17). לאחר בחינה יסודית של משפחות לשון אלה, הציע דולגופולסקי שחזור נוסטרטית (אטימונים) של למעלה מ-2000 מילים ומורפמות, וביניהן גם מורפמות דקדוקיות רבות, כגון כינויי שאלה ונטיות גוף ראשון ושני. דולגופולסק' גם בחן את אוצר המילים הנוסטרטית מבחינת תרומתו להכרת אורח החיים של קהילת דוברי הנוסטרטית, האזור הגיאוגרפי שלה וזמנה הפרה-היסטורי (והוא הקרוי בפיו "linguistic paleontology"). בעקבות אותו סימפוזיון התבקש דולגופולסקי לחבר מילון מפורט של כל

החומר הנוסטראטי שאסף וחקר במשך ארבעים שנה כדי שהדיון יתבסס על מצע רחב ככל האפשר.

החיבור המונומנטלי שהוציא אהרן דולגופולסקי מתחת ידיו הוא הרבה יותר ממילון אטימולוגי מדעי רגיל. הוא חובר קודם כל במגמה לקיים את ייעודו הראשוני: לשמש בסיס איתן ורחב לכל דיון בעצם ההיפותזה הנוסטראטית ולבחינת כל פרט לקסיקלי ודקדוקי האמורים לשמש לשחזור צורות המקור הנוסטראטיות. מעתה, לאחר הצגת כ-3000 ערכים מילוניים נוסטראטיים (כולל מילים דקדוקיות), ודיון מפורט בסדר התגלגלות הצורות והמשמעויות על בסיס עקרונות הבלשנות ההיסטורית המשווה, אי-אפשר יהיה עוד לבטל את ההיפותזה הנוסטראטית בטענה של היעדר חומר מספיק או בטענה של סטייה מהמתודות הבלשניות המקובלות.

נעניין בקצרה בשני ערכים מילוניים לשם התרשמות ראשונית מהמפעל הנוסטראטי של דולגופולסקי. סביר להניח שהשפה הנוסטראטית, בדומה לכל שפה אנושית אחרת, תכיל מילה המציינת את מושג האב/אבא. ואכן, כמצופה, "המילון הנוסטראטי" מציע את המילה המשוחזרת ***aba** ("father"). המצויה בצורתה זו בשפת Lele (שפה שמית-חמית (אפרו-אסיאתית) המדוברת בצ'ד). מילה זו על גיווניה השונים מוכרת היטב בשפות השמיות. אך הנה היא קיימת גם בשפות כושיות-מזרחיות כגון שפת Afar (אוּוּפּיָה ואוּ'תִירָאָה), שמוצאים בה את המילה **abba** באותה משמעות עצמה, ונטומאלית, שמוצאים בה **äbbe**. מוצאים את המילה הזאת בשפות רחוקות יותר מבחינה גיאוגרפית ומבחינת המשפחה הלשונית: בטורקמנית, באזרית ובטורקית, המשתייכות למשפחת השפות הטורקיות, היא מופיעה בצורת **aba**, **appa** ("father"). לפעמים המשמעות משתנה מעט במשפחה הזאת: בשפת **aba Gurage** הוא "דוד" או "אח בוגר". במשפחה הדראווידיאנית, ההודו-אירופית, מוצאים **appu** ("father") בטאמילית, בשפת Malayalam (דרום הודו), **appa** ב-Kannada (אחת השפות הרשמיות של הודו). אבל אם חשבנו שקיים מספיק חומר לשוני, המתפור בשפות המשתייכות למשפחות לשון שונות בתוך המשפחה הנוסטראטית כדי לבסס את הקביעה ששורש המילה הזאת (האטימון שלה) הוא ***aba**, או משהו בדומה לצורה הזאת, נמצאנו מתבדים. הערך המילוני מסתיים בסיכום המציב סימן שאלה: שפע המילים הדומות מהבחינה הפונו-סמנטית בשפות מהמשפחה הנוסטראטית אולי לא התפתחו מהמקור הנוסטראטי, אלא נוצרו באופן עצמאי בכל שפה כשפת תינוקות (Lallwort), כלומר, התינוקות בכל מקום ובכל שפה הוגים משהו הקרוב ל-**aba** כשהם מתכוונים ל"אבא". סיכום מפתיע זה מלמדנו על זיחורתי הרבה של מחבר המילון, המטיל סימני שאלה במקומות שחשבנו שהם סגורים וחתומים בראיות מספיקות.

דוגמה לערך מילוני שאינו מסתיים בסימן שאלה הוא הערך שבעברית מוכר לנו כ-**קֶרְן** ("horn"), והוא אחד הערכים החודרים עמוק לתוך מרחבי המשפחה הנוסטראטית. המילה הזאת מתועדת היטב בשפות השמיות-חמיות, ההודו-אירופיות: לטינית **cornu**, גרמנית עילית עתיקה ואנגלו-סאקסית **horn**,

בשפות Kartvelian (קווקאז הדרומית) **ka, kran** ועוד. לפעמים הנאמר בערך המילוני מתקרב למאמר קצור המבסס ומנמק את תפיסת התפתחותה של המילה בשפות השונות, והנימוקין מתפרסים על תחומי הפונטיקה, המורפולוגיה, התחביר והסמנטיקה מתוך בקיאות נפלאה והכרה מעמיקה בתולדותיהן של השפות הנידונות. דוגמה מובהקת לערך מילוני מהסוג הזה הוא הערך הדין במילה המציינת את הקיוו ("יש"), שצורתה הנוסטראטית המשוחזרת היא ***äso**. לדעת דולגופולסקי מילה זו התגלגלה לשפות ההודו-אירופיות, והיא משמשת בהן כאוגד בצורת **est, ist** ואחיותיהן. מסתבר אפוא שיש קשר בין המילה העברית **יש** לאנגלית **is**.

הקריאה במילונו של דולגופולסקי אינה קלה כלל. הטקסט מכיל מספר עצום של ראשי תיבות וקיצורים, וסימנים מיוחדים. המעיין במילון חייב להכיר היטב את הכתב הפונטי המקובל וגם את הכתבים השונים של שפות רבות. המעיין הסבלני יצליח בסופו של דבר לחדור אל מבעד לשפע האותות והסמלים בעזרת המחשב ולקרוא טקסטים חמציתיים שאין דומה להם מבחינת ריכוז המידע על השפות הכלולות במשפחה הנוסטראטית, שחזור האטימונים הנוסטראטיים והאטימונים של כל אחת ממשפחות הלשון הנוסטראטיות, דיון במעמקי ההגיים, בגלגולי הצורות והמשמעות, באי-ודאות ובספקות. המילון נעזר במקורות העתיקים והחדשים, בספרות המחקר הענפה המגוונת ובמילונים לסוגיהם השונים. אכן, פרופ' אהרן דולגופולסקי העמיד לרשות החוקרים אוצר יקר, יחיד במינו, שיעמוד לזירות, שילך ויתעדכן בידי דולגופולסקי עצמו ובידי הבאים אחריו, וישמש נסד ותשתית לכל דיון הנוגע לעצם ההיפותזה הנוסטראטית ולכל הצעה הבאה לשנות, להוסיף או לגרוע כל פרט קטן או גדול במפעל הנוסטראטי.

ביבליוגרפיה

- Dolgopolsky 1998 Dolgopolsky, A., *The Nostratic Macrofamily and Linguistic Palaeontology* (Papers in the Prehistory of Languages), Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Dolgopolsky 1999 Dolgopolsky, A., "The Nostratic macrofamily: a short introduction", in: *Nostratic: Examining a Linguistic Macrofamily*, eds. C. Renfrew & D. Nettle. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 19–46.

- Illich-Svitych 1989 Illich-Svitych, V., "The relationship of the Nostratic family languages: a probabilistic evaluation of the similarities in question", in: *Explorations in Language Macrofamilies*, ed. V. Shevoroshkin. Bochum: Brockmeyer, 111–113.
- Illich-Svitych 1990 Illich-Svitych, V., "Nostratic reconstructions" (translated and arranged by M. Kaiser), in: *Proto-Languages and Proto-Cultures*, ed. V. Shevoroshkin. Bochum: Brockmeyer, 138–167.
- Pedersen 1931 Pedersen, H., *Linguistic Science in the Nineteenth Century: Methods and Results* (translated from the Danish by John Webster Spargo), Cambridge, Massachusetts: Harvard.
- Renfrew & Nettle 1999 Renfrew, C. & D. Nettle (eds.), *Nostratic: Examining a Linguistic Macrofamily* (Papers in the Prehistory of Languages), Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

משה אזר